

Recensions

James P. ALLEN. *The ancient Egyptian language: An historical study*. Nova York: Cambridge University Press, 2013. xiv, 254 p.; 23 cm. ISBN: 978-1-107-03246-0. Enquadernació en cartoné.

Amb la primera edició de *The ancient Egyptian language: An historical study*, James P. Allen presenta, per primera vegada, una gramàtica històrica de la llengua egípcia que comprèn més de tres mil anys de la seva història, des de l'aparició dels primers documents escrits en egipci antic (ca. 3250 aC) fins al copte, la darrera manifestació d'aquesta llengua, que data del segle II dC. És, per tant, el primer llibre d'aquestes característiques, ja que fins ara només existien gramàtiques referents a algun dels períodes concrets de l'egipci¹ o estudis dispersos sobre aspectes puntuals de la gramàtica d'aquesta llengua mil·lenària.² Amb aquest estudi complet i exhaustiu sobre l'evolució de la llengua egípcia, Allen omple un buit existent ja des dels inicis de l'egiptologia, a principis del segle XIX, i que es perllongava fins a l'actualitat.³ Aquesta monografia

1. Vegeu Allen, 2010; Brugsch, 1855; Černý i Groll, 1984; Edel, 1955 i 1964; Erman, 1880; Gardiner, 1957; Jansen-Winkel, 1996; Johnson, 2000; Junge, 2005; Kurth, 2007; Layton, 2000; Loprieno, 1995; Spiegelberg, 1925; Steindorf, 1894 i 1951; Till, 1931.

2. Vegeu Brein, 2009; Breyer, 2006; Czermak, 1931, 1934; Edel, 1959; Hinze, 1980; Johnson, 1976; Kammerzell, 1990, 1991, 1998 i 2005; Osing, 1976; Peust, 1999; Reintges, 2006; Rocatti, 2006; Roquet, 1973; Szlinger, 2008; Sethe, 1899-1902 i 1923; Vergote, 1945; Vernus, 1990; Watson, 1979; Winand, 1992 i 2006.

3. Es considera el 1822 com a data fundacional de l'egiptologia moderna, amb el desxiframent, per part de Champollion, dels jeroglífics egipcis a partir de la Pedra Rosetta.

ha estat publicada per la prestigiosa editorial Cambridge University Press. L'edició és d'un alt nivell, inclosa la tipografia, especialment problemàtica en el cas dels jeroglífics egipcis, dels grafemes de l'alfabet copte i dels fonemes referents a la llengua egípcia i els reconstruïts per a l'afroasiàtic. Malgrat tot, alguns errors tipogràfics i bibliogràfics han estat inevitables en una monografia d'aquestes característiques.⁴

El llibre està estructurat en dotze capítols (p. 11-200), les notes (p. 201-219), la bibliografia (p. 220-234) i els índexs (p. 235-250). Els dotze capítols apareixen organitzats en dues seccions: «Part One. Phonology» (capítols 2-5) i «Part Two. Grammar» (capítols 6-12). En la primera, s'hi tracta la fonologia, prenent com a punt de partida el copte, que conservà el vocalisme escrit, i, a partir d'aquí, s'hi analitzen els períodes anteriors de la llengua egípcia, el sistema d'escriptura dels quals no n'havia conservat el vocalisme. La segona part va destinada a la gramàtica, que inclou el sistema nominal, el sistema verbal i la sintaxi. El llibre ofereix una doble perspectiva: una descripció sincrònica dels cinc estadis de la llengua egípcia i una anàlisi diacrònica del seu desenvolupament i la seva relació.

Pel que fa a l'organització de la segona part del llibre, tal vegada hauria estat més convenient dividir-la en dos subapartats més, un que fes referència a la morfologia (destinat a la morfologia nominal i verbal, la part central del llibre) i l'altre, a la sintaxi, atès que són parts ben diferenciades de la gramàtica. Malgrat tot, l'índex es presenta de manera clara, ben estructurat i correctament numerat (la numeració de l'índex concorda sistemàticament amb la paginació del llibre).

Al darrere dels dotze capítols se situen les notes, i no pas a peu de pàgina, com fóra d'esperar. Aquesta ubicació, des del meu punt de vista, representa més aviat un inconvenient que no pas un avantatge, atès que es fa feixuc per al lector haver d'estar constantment canviant de pàgina per a poder llegir les notes. Una altra incomoditat afegida és que les notes van numerades d'acord amb cada capítol i no presenten una numeració seguida, és a dir, comencen numeració nova a l'inici de cada capítol. Aquest sistema de numeració també dificulta la tasca del lector, perquè sovint confon més que no pas ajuda a trobar la nota en qüestió. La bibliografia (p. 220-234) s'orga-

4. Vegeu, per exemple, p. 224: «Kurth, Dieter. 2007. *Einführung*» en lloc de *Einführung*. El llibre de Petráček, 1988, citat en la nota a peu de pàgina núm. 3 de la pàgina 201, no apareix a la bibliografia.

nitza en dues parts: «1. Studies» i «2. Text sources» i en ambdós casos apareix ordenada alfabèticament. Aquesta distribució és útil per al lector que estigui interessat en alguna referència bibliogràfica. Els índexs (p. 235-254) han estat dividits en tres subapartats: «A. Texts» (textos egipcis i coptes mencionats o citats), «B. Words» (paraules individuals citades o comentades, ordenades alfabèticament d'acord amb cada llengua) i «C. Topics» (temes i tecnicismes que apareixen en el llibre). En l'apartat B de l'índex, referent a les paraules provinents del semític, la primera paraula, *ʔēl*, apareix sense la traducció corresponent, a diferència de la resta. Aquests índexs són de gran utilitat per a l'estudiós que estigui interessat en l'edició d'algun text, en alguna paraula egípcia o d'alguna llengua afroasiàtica, o en algun terme tècnic en concret.

Abans del capítol primer, l'autor situa l'apartat de «Conventions» (p. XI-XIV), subdividit en «1. Phonological conventions» i «2. Glossing conventions». A la p. XII, en fer referència al fonema *ś* com a fricativa apical sorda, Allen el compara amb l'hebreu *ש*. L'autor hauria hagut de referir-se al grafema *ש* de l'hebreu i no pas a *שׁ*, atès que aquest grafema és ambigu perquè podria estar indicant també la lletra xin (*שׁ*). En el subapartat referent a les abreviatures (p. XIII), n'apareixen algunes de poc habituals en la llengua anglesa: NL, *neutral* (i no pas *n.*, *neuter*); PCPL, *participle* (i no pas *ptc.*); PP *past/perfect* (i no pas *pret.*, *preterite*); edn., *edition* (i no pas *ed.*). A més a més, l'abreviatura CONJ, *conjunctive* pot donar lloc a confusió, atès que també s'utilitza per a fer referència al terme *conjunction*.

El primer capítol (p. 1-10) és una introducció general a l'origen lingüístic de la llengua egípcia, a les diferents fases d'aquesta llengua,⁵ a la seva escriptura i a certs aspectes que s'han de tenir en compte de cara a una anàlisi diacrònica. A la pàgina 1, Allen comenta que l'egipci pertany a la família de llengües camitosemítiques,⁶ i en la nota núm. 3 afirma «also called, less accurately, Afro-Asiatic (Arabic is both an African and an Asian Semitic language)». Ambdues afirmacions sorprenen perquè actualment, entre els estudiosos de les llengües semítiques i afroasiàtiques, la designació més utilitzada és *afroasiàtic* i no pas *camitosemític*, que, si bé fou un terme utilitzat per la comunitat

5. Allen divideix l'egipci en cinc estadis diferents: 1. *Old Egyptian*; 2. *Middle Egyptian*; 3. *Late Egyptian*; 4. *Demotic*, i 5. *Coptic*. D'aquests cinc períodes, els dos primers es diferencien substancialment dels tres darrers pel que fa a la història de la llengua i es poden reagrupar més genèricament com a *Egyptian I* i *Egyptian II*.

6. «Egyptian belongs to the Hamito-Semitic family of languages.»

investigadora anys enrere, actualment està en desús. També sobta que Allen fonamenti la tria d'aquesta designació pel fet que, segons ell, l'àrab sigui una llengua semítica africana i asiàtica, ja que l'àrab (altrament anomenat nord-aràbic) és una llengua semítica sud-occidental que té els seus orígens no pas a Àfrica, ans a la península Aràbiga a partir del segle VI aC.⁷ Una altra cosa és el sud-aràbic, una llengua semítica directament emparentada amb l'etiòpic i no pas amb l'àrab, que tingué els seus orígens al sud de la península Aràbiga. L'etiòpic fou el dialecte dels colonitzadors sud-arabòfons que, provinents de la península Aràbiga, fundaren el regne d'Aksūm (nord d'Etiòpia i Eritrea) a mitjan primer mil·lenni aC; per tant, l'afirmació d'Allen segons la qual l'àrab és una llengua semítica africana i asiàtica, a més de ser confusa, és doblement incorrecta (Kienast, 2001, p. 9-11; Moscati, 1980, p. 13-15), històricament parlant.

Amb el segon capítol (p. 11-22) s'inicia l'apartat de fonologia. Allen prefeix començar pel copte, el darrer estadi de la llengua egípcia, i no pas per l'antic egipci, la fase més antiga d'aquesta llengua, atès que el copte és la variant que ha conservat les vocals, a diferència de l'egipci antic (escrit en jeroglífic) i el demòtic (escrit en una variant més cursiva del jeroglífic), el sistema d'escriptura dels quals era merament consonàntic. Però aquest criteri, al meu entendre, no és plenament convincent, atès que, en un estudi diacrònic de la fonologia egípcia, hauria estat més lògic començar per l'estadi més antic de la llengua; en primer lloc, perquè el sistema consonàntic es conserva perfectament, i en segon lloc, perquè el vocalisme de l'egipci antic es pot conèixer també —si bé amb més dificultats— a través de les paraules egípcies que se'n han transmès en altres llengües amb un sistema d'escriptura vocàlic (com ara l'accadi), i també gràcies a la comparació amb la resta de llengües afroasiàtiques (especialment del grup semític). A la p. 20, Allen afirma que *ʔ (oclusiva glotal) pot funcionar sil·làbicament i que en copte aquest fonema pot aparèixer representat vocàlicament.⁸ Aquesta afirmació no és correcta *stricto sensu*. Des d'un punt de vista fonològic, l'oclusiva glotal ʔ és una consonant que no pot actuar mai de nucli sil·làbic (a diferència de *r, l, m, n, y, w*). Ara bé, una altra qüestió és que, quan aquesta va seguida d'una consonant, es desenvolupi

7. L'àrab antic es conserva en inscripcions del segle VI aC del nord d'Aràbia, a través de diferents dialectes: el thamúdic, el lihiànic, el safàitic i, finalment, el hassàitic (Kienast, 2001, p. 9).

8. «Like the sonants, *ʔ can function syllabically, where it is also represented by the same vowels» (p. 20).

una vocal d'unió anaptítica (*Sproßvokal*) que fa de nucli sil·làbic. Però aquesta vocal és d'origen secundari, no etimològic, i, per tant, no es pot afirmar que, perquè s'hagi generat aquesta vocal, l'oclusiva glotal funciona de nucli sil·làbic. Pel mateix raonament, quan Allen tracta [?] (oclusiva glotal) i ^ʕ (oclusiva uvular) com si fossin semivocals (*glides*), aquesta comparació no és correcta des del punt de vista fonològic.

En el tercer capítol (p. 23-30) es mostra una comparació entre el sistema fonològic del copte i el de l'egípcia. L'anàlisi referent a l'estructura sil·làbica i accentual és, per la seva claredat i precisió, especialment ben feta. El capítol quart (p. 31-36) va destinat a mostrar les correspondències entre l'egípcia i la resta de llengües afroasiàtiques, especialment del grup semític, atès que, després de l'egípcia, és la família de llengües afroasiàtiques més antiga testimoniada. El capítol cinquè (p. 37-58) és el darrer de l'apartat de fonologia. S'hi exposa una visió de la fonologia egípcia a partir del que s'ha presentat en els capítols anteriors.

Amb el capítol sisè (p. 59-78) s'inicia la segona part d'aquesta monografia, destinada a la morfologia nominal, verbal i a la sintaxi de la llengua egípcia. Aquest capítol comprèn els noms, els pronoms i els adjectius. A la pàgina 67, a propòsit dels «stative pronouns», Allen esmenta els pronoms que apareixen sufixats a l'estatiu. L'autor els relaciona amb els mateixos pronoms que apareixen en accadi, però hi manquen, al meu entendre, més correspondències amb altres llengües semítiques que, malgrat haver perdut l'estatiu com a categoria verbal, el conservaren a través del perfectiu o tema de perfet (conjugació sufixada). En esmentar la construcció genitival (combinació de dos substantius) de l'accadi (del tipus *bēl-āli* 'senyor de la ciutat'), construcció que també conservà l'egípcia, Allen hauria d'haver fet referència al terme *estat constructe*, que és el tecnicisme emprat per a aquest tipus de construccions en les llengües semítiques. En general, en aquest capítol hi manca, des del meu punt de vista, una visió morfològica més profunda dels diferents tipus de construcció nominal, dels diferents tipus d'apofonia, de prefixació, sufixació, etc., en comparació amb els de les llengües semítiques, car aquí hi ha el moll de l'os de la morfologia nominal i verbal de les llengües afroasiàtiques. El capítol setè (p. 79-93) versa sobre els predicats no verbals (predicats nominals, predicats adjectivals, predicats adverbials i negacions). L'autor ho presenta des d'una perspectiva principalment sintàctica.

El verb s'analitza en el capítol vuitè (p. 94-103). El primer subapartat (8.1. *The lexical level*), hauria estat millor denominar-lo *morphological level*, atès que tracta de l'estructura morfològica del sistema verbal (la prefixació i la re-

duplicació, entre d'altres), no tant del nivell lèxic. A la pàgina 94, quan Allen menciona el prefix causatiu en *s* de l'egipci, s'hi troba a faltar una referència al mateix sufix causatiu (*š/s*) reconstruït pel protosemític, present en accadi (pret. *ušapris*, pres. *ušapras*), en sud-aràbic antic (pft. *sqtł*, impft. *jsqtł*), en ugarític (pft. *šqtł*, impft. *jšqtł*), etc. (Kienast, 2001, p. 209). A la pàgina 99, a propòsit dels verbs trilíters i quadrilíters, hauria estat interessant de presentar una comparació profunda amb els de les llengües semítiques. El sistema verbal de l'egipci I (egipci antic i egipci mitjà) s'analitza en el capítol següent, el novè (p. 104-140), i en el capítol desè (p. 141-156) es mostra el sistema verbal de l'egipci II (egipci tardà, demòtic i copte). El capítol onzè (p. 157-163) examina de forma global el sistema verbal de l'egipci I i II.

Finalment, la subordinació es reserva per al darrer capítol, el dotzè (p. 164-200), que versa sobre la parataxi (més pròpia de l'egipci antic) i la hipotaxi (més habitual en estadis posteriors de la llengua). Aquí encara hi manca també, al meu entendre, una visió més comparativa que tingui en compte la sintaxi de les llengües semítiques que, en certs aspectes com el de la parataxi i la hipotaxi, mostra moltes semblances amb les de l'egipci (cf. Kienast, 2001, p. 438-462).

En general, i ja per acabar, la sensació que hom té després d'haver llegit el llibre d'Allen és que hi abunda més l'anàlisi sintàctica que no pas la morfològica i que hi manca una visió més comparativa de la llengua, que serviria per a aprofundir més en la morfologia dels sistemes nominal i verbal de l'egipci. Però, per descomptat, aquestes observacions no canvien el fet que Allen es mereixi la més profunda gratitud de la comunitat investigadora per aquesta monografia d'una qualitat filològica sòlida innegable i molt ben fonamentada que, de ben segur, esdevindrà un manual de referència.

Bibliografia

- ALLEN, James P. (2010). *Middle Egyptian: An introduction to the language and culture of hieroglyphs*. 2a ed. Cambridge.
- BREIN, Georg (2009). «Root incompatibilities in the pyramid texts». *Lingua Aegyptia*, 17, p. 1-8.
- BREYER, Francis (2006). «Ein Faktitiv-Stamm im Ägyptischen». *Lingua Aegyptia*, 14, p. 97-105.
- BRUGSCH, Heinrich (1855). *Grammaire démotique contenant les principes généraux de la langue et de l'écriture populaire des anciens égyptiens*. París.

- ČERNÝ, Jaroslav; GROLL, Sarah Israelit (1984). *A Late Egyptian Grammar*. 3a ed. Roma.
- CZERMAK, Wilhelm (1931, 1934). *Die Laute der ägyptischen Sprache: Eine phonetische Untersuchung*. Viena. 2 v.
- EDEL, Elmar (1954). «Zur Vokalisation des Neuägyptischen». *Mitteilungen des Instituts für Orientforschung*, 2, p. 30-43.
- (1955, 1964). *Altägyptische Grammatik*. Roma. 2 v.
- (1959). «Die Herkunft des neuägyptisch-koptischen Personalsuffixes der 3. Person Plural -w». *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde*, 84, p. 17-38.
- ERMAN, Adolf (1880). *Neuägyptische Grammatik*. Leipzig.
- GARDINER, Alan H. (1957). *Egyptian grammar, being an introduction to the study of hieroglyphs*. 3a ed. Oxford.
- HINZE, Fritz (1980). «Zur koptischen Phonologie». *Enchoria*, 10, p. 23-91.
- JANSEN-WINKELN, Karl (1996). *Spätmittelägyptische Grammatik der Texte der 3. Zwischenzeit*. Wiesbaden.
- JOHNSON, Janet H. (1976). *The demotic verbal system*. Chicago.
- (2000). *Thus Wrote 'Onchsheshonqy: An introductory grammar of demotic*. 3a ed. Chicago.
- JUNGE, Friedrich (2005). *Late Egyptian grammar: An introduction*. Trad. a l'anglès per D. Warbuton. 2a ed. Oxford.
- KAMMERZELL, Frank (1990). «Funktion und Form: zur Opposition von Perfekt und Pseudopartizip im Alt- und Mittelägyptischen». *Göttinger Miscellen*, 117-118, p. 181-202.
- (1991). «Personalpronomina und Personalendungen im Altägyptischen». En: MENDEL, Daniela; ULRIKE, Claudi (ed.), *Ägypten im afro-orientalischen Kontext: Aufsätze zur Archäologie, Geschichte und Sprache eines unbegrenzten Raumes. Gedenkschrift Peter Behrens*. Colònia, p. 117-203.
- (1998). «The Sounds of a dead language: Reconstructing Egyptian phonology». *Göttinger Beiträge zur Sprachwissenschaft*, 1, p. 30-33.
- (2005). «Old Egyptian and Pre-Old Egyptian: Tracing linguistic diversity in archaic Egypt and the creation of the Egyptian language». En: SEIDL-MAYER, Sephan J. (ed.), *Tracing linguistic diversity in archaic Egypt and the creation of the Egyptian language*. Berlín, p. 165-247.
- KIENAST, Burkhard (2001). *Historische semitische Sprachwissenschaft*. Wiesbaden.
- KURTH, Dieter (2007). *Einführung ins Ptolemäische: Eine Grammatik mit Zeichenliste und Übungsstücken*. Hützel. 2 v.
- LAYTON, Bentley (2000). *A Coptic grammar*. Wiesbaden.

- LOPRIENO, Antonio (1995). *Ancient Egyptian: A linguistic introduction*. Cambridge.
- MOSCATI, Sabatino (1980). *An introduction to the comparative grammar of the Semitic languages: Phonology and morphology*. 3a ed. Wiesbaden.
- OSING, Jürgen (1976). *Die Nominalbildung des Ägyptischen*. Mainz. 2 v.
- PEUST, Carsten (1999). *Egyptian phonology*. Göttingen.
- REINTGES, Chris H. (2006). «The older Egyptian stative revisited». *Lingua Aegyptia*, 14, p. 115-24.
- ROCATTI, Alessandro (2006). «Die aktiv/passiven Verbalformen des Ägyptischen». *Lingua Aegyptia*, 14, p. 135-38.
- ROQUET, Gérard (1973). «Incompatibilités dans la racine en ancien égyptien». *Göttinger Miszellen*, 6, p. 107-117.
- SATZINGER, Helmut (2008). «On the predominant trilaterality of Egyptian verbal stems» [en línia]. <<http://homepage.univie.ac.at/helmut.satzinger/Texte/Trilaterality.pdf>> [Ponència presentada al VIIIth International Afro-Asiatic Congress (Nàpols, 2008)]
- SETHE, Kurt (1899-1902). *Das aegyptische Verbum im Altaegyptischen, Neuägyptischen und Koptischen*. Leipzig.
- (1923). «Die Vokalisation des Ägyptischen». *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft*, 77, p. 145-207.
- SPIEGELBERG, Wilhelm (1925). *Demotische Grammatik*. Heidelberg.
- STEINDORF, Georg (1894). *Koptische Grammatik mit Chrestomathie, Wörterverzeichnis und Literatur*. Berlín.
- (1951). *Lehrbuch der koptischen Grammatik*. Chicago.
- TILL, Walter C. (1931). *Koptische Dialektgrammatik*. Munic.
- VERGOTE, Jozef (1945). *Phonétique historique de l'égyptien*. Lovaina.
- VERNUS, Pascal (1990). *Future at issue. Tense, mood and aspect in Middle Egyptian: Studies in syntax and semantics*. New Haven.
- WATSON, Philip J. (1979). «Consonantal patterning in Egyptian trilateral verbal roots». En: RUFFLE, J. [et al.] (ed.). *Glimpses of Ancient Egypt: Studies in honour of H. W. Fairman*. Warminster, p. 100-106.
- WINAND, Jean (1992). *Études de néo-égyptien*. I: *La morphologie verbale*. Lieja.
- (2006). *Temps et aspect en égyptien: une approche sémantique*. Leiden; Boston.

MARIONA VERNET I PONS
 Investigadora Ramón y Cajal
 Universitat de Barcelona
mvernet@ub.edu